

MOŽNÉ, NEMOŽNÉ A POTENCIÁLNÍ KOMBINACE FONÉMŮ

- Jak určit, které kombinace fonémů jsou v jazyce **možné (správně utvořené / gramatické)**?
- A které **nemožné (nesprávně utvořené / negramatické)**?
- Lze uvažovat o nedoložených kombinacích, které by byly **potenciálně možné**?
- Je gramatičnost/negramatičnost kategoriální nebo gradientní?

Obecné teoretické otázky:

- Které doložené jevy budeme pokládat za správné a které za chybné?
- Které jevy patří do popisovaného jazyka?
- Je jazyková analýza omezena pouze na doložené jevy?
- Pokud ne, je možné i nedoložené jevy hodnotit jako správné a chybné?

PŘÍSTUPY K ŘEŠENÍ PROBLÉMU MOŽNÉ × NEMOŽNÉ

1) Doložené = možné? (Nedoložené = nemožné?) (korpusový přístup)

Doložené kde?

- domácí slova × přejatá slova (× cizí slova)
 - /hepi **aur̩**/ *happy hour* (vok. + slab. son.)
 - /bajr̩nizmuS/ *byronismus* (/j/ + slab. son.)
 - /Kxaki/ *khaki* (dvě veláry)
 - /Šžonka/ *žžonka* (gemináta)

- „současná“ slova × archaická slova
 - /žřeňī/ *žření* (pal. + /ř/)
 - /PkelňīK/ *pkelník* (lab. + vel.)
 - /tamariŠK/ *tamarišk* (pal. frik. + vel.)
- apelativa × propria
 - /Pfajfɾ/ *Pfeiffer*, příjmení (nekor. expl. + /f/)
 - /Kfeli/ *Kfely*, obec (nekor. expl. + /f/)
 - /šeFC/ *Šefc*, příjmení (nekor. frik + afrik.)
 - /teIČ/ *Telč*, obec (likv. + afrik.)
- uvnitř morfému × na hranici morfémů
 - /SžīT/ *zžit* (alv. frik. + pal. frik.)
 - /FPsāT/ *vpsát* (frik. + expl. + frik.)
 - /aŤS/ *aťs* = *ať jsi* (pal. expl. + C)

- spisovná slova × nespisovná/nářeční slova
 - /řňavī/ řňavý (/ř/ + nelab. naz.)
 - /ŠgnouT/ žgnout (pal. frik. + zn. expl. + naz.)
 - /rži/ rži (/r/ slabičné)
 - /doTK/ dotk' = dotkl (kor. expl. + nekor. expl.)
- „normální“ slova × citoslovce
 - [kʃts] kšc (žádný V nebo slab. son.)
 - [bz] bz (není ztráta znělosti)
 - [vr:] vrrr (dlouhé [r])
- řečové vady, mluva v opilosti a jiné neobvyklé projevy?

Problém 1: Jak moc jsou přijatelné následující výrazy jako česká slova?

ckát

hdoubě

pmouta

šjámal

řhotný

kmjéča

pštřída

zcela nepřijatelná	spíše nepřijatelná	nelze rozhodnout	spíše přijatelná	zcela přijatelná
1	2	3	4	5

PŘÍSTUPY K ŘEŠENÍ PROBLÉMU MOŽNÉ × NEMOŽNÉ (POKR.)

2) Přijatelné = možné; nepřijatelné = nemožné? (experimentální přístup)

- Přijatelné pro koho?
- Závislé na znalostech a postojích respondentů

- Přijatelnost není kategorická, ale gradientní

Experiment: přijatelnost slovenských iniciálních shluků

1	2	3	4	5	6	7
velmi špatné			divné, ale představitelné			velmi dobré, zní jako slovenské

1–2	2–3	3–4	4	4–5	5–6	6–7
bdḍẓ > ktk > kxpl > tsz > lpr > jg > xkr > rp > ns > nm > lk	nd > nz > ktv > ms > mstr > lm > kf > pv > tkl > mst > rn > tk > nr > gdr > md > hd	tx > tjk > bzdr > mz > mzd > pjtr > bd > pt > fj > kt		mn < zh < sx < ps < zbl	ml < dl < dz < jp < pr < str < pl	

tučně = doloženo ve více slovech (*Krátký slovník slovenského jazyka*)

tučně podtrženo = doloženo pouze v jednom slově

ostatní = nedoloženo

NEDOLOŽENÉ KOMBINACE = NEMOŽNÉ, NEBO POTENCIÁLNĚ MOŽNÉ?

/mhdkluar/ × /lon/ (srov. *slon, on, lom*)
 /pura/ × /balka/ (srov. *pálka, obálka*)

doložené možné	nedoložené možné
doložené nemožné	nedoložené nemožné

Nedoložené nemožné

- spíše nepřijatelné pro mluvčí
- spíše nebudou patřit do doložených strukturních vzorců
- budou málo pravděpodobné
- nejspíš častěji předmětem „opravných“ strategií

Nedoložené, potenciálně možné

- spíše přijatelné pro mluvčí
- spíše budou patřit do doložených strukturních vzorců
- budou více pravděpodobné
- nejspíše nebudou předmětem „opravných“ strategií

ZPŮSOBY, JAK URČIT POTENCIÁLNOST

1) Přijatelnost: experiment (viz výše)

2) Strukturní vzorce

- Kombinace fonémů patřící do doloženého strukturního vzorce bude spíše možná než kombinace patřící do nedoloženého strukturního vzorce
- Nedoložená kombinace patřící do vzorce X bude tím pravděpodobnější, čím více je doložených kombinací patřících do X

3) Fonotaktická pravděpodobnost

- Způsob, jak na základě doložených dat (kombinací) určit pravděpodobnost nedoložených dat (kombinací)
- Existuje několik „fonotaktických kalkulaček“ s odlišnými způsoby výpočtu pravděpodobnosti
- Např.
 - Vitevich a kol. (pro angličtinu, španělštinu, arabštinu)
https://corpustools.readthedocs.io/en/latest/phonotactic_probability.html
<https://calculator.ku.edu/phonotactic/about>
 - Čechová a kol. (podle Viteviche) (pro češtinu)
<https://phonocalc.github.io>
 - NAD Phonotactic Calculator (pro polštinu, angličtinu, němčinu, ruštinu, ukrajinštinu, chorvatštinu a vlastní jazyk)
<http://wa.amu.edu.pl/nadcalc/>
 - BLICK Phonotactic Calculator (pro angličtinu)
<https://linguistics.ucla.edu/people/hayes/BLICK/index.htm>

Problém 2: Tvar genitivu plurálu

Mám hodně ...

(Mám hodně peněz/úkolů/starostí/kanárků.)

holka

myška

limča (limonáda)

rezerva

karta

nymfa

baňka

barva

střemcha (druh stromu)

dýmka

ZPŮSOBY, JAK URČIT POTENCIÁLNOST (POKR.)

4) „Opravné“ strategie (OP)

- Způsob, jakým „fonologický vstup“ může být změněn tak, aby výsledkem byla správně utvořená forma
- Nejčastěji epenteze a elize, ale také metateze, popř. další změny
lžička → ližička, žička, žlička

A) OP při morfosyntaktických procesech (flexe, derivace)

- je v češtině možné finální /mK/?

banka → *bank*

ale!

rezerva → *rezerv*

pumpa → *pump*

×

×

barva → *barev*

slámka → *slámek*

(srov. *červ*)

- jsou v češtině možné gemináty na začátku slova?

s + pálit → *spálit*

z + hnusit → *zhnusit*

×

s + sednout → *sesednout*

z + zelenat → *zezelenat*

B) OP při přejímání cizích slov

Epenteze

angl. *grip* → havajský /kəlípe/
 angl. *Christmas* → japonsky /kuri-
 sumasu/
 ang. *feature* → slovensky *fíčer*

Elize

franc. *crème* → vietnamsky /kem/
 rus. *gramatika* → finsky
 /ra:mattu/
 angl. *rump steak* → česky *ramstek*

- existují i případy, kdy opravná strategie není fonotakticky nutná, ale přesto k ní dojde

angl. *twin* → korejsky /t^hɨwin/

franc. /kan/ *Cannes* → japonsky /kannu/

angl. *youtuber* → česky /jūtuber/